

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۳/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۶/۱۸

بررسی نقش سرمایه‌ی اجتماعی در توسعه پایدار شهر اراک

فرزاد نوابخش^۱، علی ویسمه^۲

چکیده

مفهوم سرمایه اجتماعی به‌عنوان مفهومی چندبعدی و تأثیرگذار در بسیاری از حوزه‌های جامعه است و در رابطه با توسعه نیز جایگاه ویژه یافته است؛ به‌گونه‌ای که بعضی سرمایه اجتماعی را حلقه مفقوده توسعه می‌دانند با این استدلال که افرادی که از سرمایه اجتماعی فراوان برخوردارند، تمایل بیشتری به زندگی سالم و شادتر و شرکت در فعالیت‌های اجتماعی در جوامع دارند. بر همین اساس هدف از انجام این تحقیق بررسی نقش سرمایه‌ی اجتماعی در توسعه پایدار شهر اراک می‌باشد. پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و با توجه به ماهیت موضوع و مؤلفه‌های مورد بررسی، ترکیبی از روش‌های «توصیفی-تحلیلی» است. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه ساکنان شهر اراک است. حجم نمونه آماری با استفاده از فرمول کوکران و با خطای ۵ درصد ۳۹۰ نفر انتخاب گردید (جامعه آماری شهر اراک بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵، ۵۹۱۷۳۷ نفر بوده است). سپس داده‌های بدست آمده با استفاده از نرم‌افزار SPSS تجزیه و تحلیل شدند. نتایج حاصل آزمون t test یک طرفه نشان داد که هر دو دسته شاخص‌های سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهر اراک در وضعیت متوسط رو به پایین قرار دارد..

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، توسعه پایدار شهری، جامعه‌شناسی شهری، شهر اراک.

^۱. دانشیار جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اراک.

^۲. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی گرایش اقتصاد و توسعه، دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اراک. Email: fvy1990@gmail.com

مقدمه

انگاره جغرافیدانان در بررسی مقوله شهر و شهرنشینی، انگاره‌ای نیست که صرفاً معطوف به کالبد زیستی شهر باشد بلکه آن را علاوه بر پردازش کالبدی و پرداختن به کمیت‌های مادی آن، از جانب کیفیت‌های ارزشی و اخلاقی نیز مورد بررسی قرار می‌دهند. شهر به مثابه ارگانیک است که چه از لحاظ کالبدی و زیستی و چه از لحاظ فرهنگی و اجتماعی در هر دوره‌ای پیچیده‌تر می‌شود و به نقطه آرمانی خود یعنی تقویت ساختارهای همبستگی اجتماعی از سویی و از سوی دیگر به انتظام و ساختارهای فضای شهری و شکل‌گیری کالبدی متناسب با نیازهای زیستی شهر نزدیکتر می‌گردد. در این نوع نگاه به مقوله شهر، حتی اگر در پی آن هستیم که سرمایه اجتماعی را با پویایی کیفیت زندگی شهری گره بزنیم و فهم بهتری از سبک زندگی شهری و کیفیت آن داشته باشیم، چاره‌ای جز ارائه تعاریفی از مقوله پایداری شهری نداریم (خوش‌فر، ۱۳۸۷: ۳). پایداری از مسائلی است که در طول سالیان اخیر در جوامع مختلف به خصوص در جوامع شهری بسیار بر آن تأکید شده است؛ در مسیر پایداری، سرمایه اجتماعی نقش بسیار مهمی را ایفا می‌کند، به گونه‌ای که توسعه پایدار با در نظر گرفتن مفاهیمی چون عدالت اجتماعی، توسعه همه‌جانبه و رفاه اجتماعی نقش خود را در محیط اجتماعی و از جمله سرمایه اجتماعی مشخص کرده است. مطالعات بسیاری پیامدهای ناپایدارساز در روند کنونی توسعه جهانی را نشان داده‌اند و در این بین، شهرنشینان سهم تعیین‌کننده‌ای در ایجاد این پیامدها دارا می‌باشند. با توجه به اینکه بیشترین رشد جمعیت شهری آینده جهان در کشورهای در حال توسعه خواهد بود، دغدغه بیشتری برای رسیدن به پایداری شهری در این کشورها وجود دارد. از سوی دیگر، شیوه رایج برنامه‌ریزی شهری در چارچوب طرح‌های جامع و تفصیلی به رغم دستاوردهای مدیریتی قابل توجه، در هدایت شهر به سوی پایداری موفق نبوده است و دچار تنگناهای نظری و عملی در این زمینه است و نیاز به آوردن مردم یا همان سرمایه اجتماعی به میدان برنامه‌ریزی و طراحی شهری برای پایدار کردن عناصر کیفی شهر احساس می‌شود (Weil et al, 2012: 113). بنابراین با توجه به نقشی که سرمایه اجتماعی در مشارکت‌پذیری مردم و سهیم شدن آنان در امور عمومی شهرها دارد، در این تحقیق مسئله اصلی تغییرات پایداری شهری در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی، کالبدی و نهادی بر حسب نوسانات سرمایه اجتماعی می‌باشد. به عبارت دیگر تلاش بر این است تا نشان داده شود که آیا با تغییر سرمایه اجتماعی در محلات شهری، پایداری شهری نیز تغییر می‌یابد؟ شدت و جهت تغییر چگونه است؟

بحث پیرامون سرمایه اجتماعی و اهمیت آن در رسیدن به پایداری شهری موضوعی است که به تازگی در میان پژوهشگران حوزه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری و نیز به طور اعم در علوم انسانی و اجتماعی مورد توجه واقع شده است و این از آنجا ناشی می‌شود که طی فرآیند توسعه بافت‌های شهری در یک دهه اخیر، آنچه بیش از پیش مورد توجه عاملان و مسئولین بوده، منافع و ابعاد اقتصادی است تا فاکتورهای اجتماعی و این مسئله، شهرها را به ویژه در کشورهای در حال توسعه، با مشکل بحران احساس هویت جمعی مواجه ساخته است. به طوری که رابرت پاتنام یکی از مهم‌ترین دلایل کاهش مشارکت‌های مدنی و پیوندهای اجتماعی را در چند دهه اخیر، بر هم خوردن انسجام بافت‌های شهری و در نتیجه رشد حاشیه‌نشینی می‌داند (خوش‌فر و همکاران، ۱۳۹۳: ۶؛ اکبری‌ان رونیزی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۷۵، Yoo and Jeong, 2016: 110).

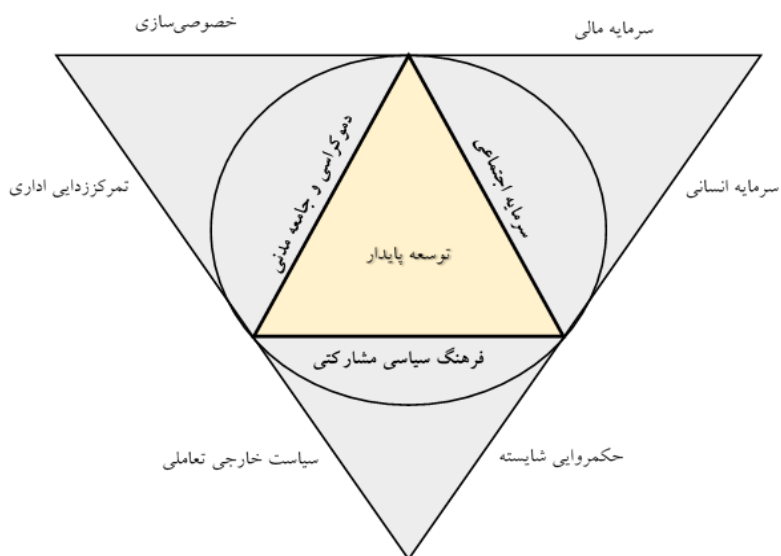
این پژوهش با این هدف مورد نگارش قرار گرفته که رابطه بین سرمایه اجتماعی و پایداری شهری را در مناطق مختلف یک شهر نشان داده و تأثیر مؤلفه‌ها و ابعاد متغیرهای نامبرده را بر یکدیگر مورد ارزیابی قرار می‌دهد. تحقیقات و پژوهش‌های بسیاری در مورد ارتباط بین سرمایه اجتماعی با توسعه پایدار در بررسی‌های مربوط به سکونتگاه‌های انسانی

یعنی شهرها و روستاها انجام شده است اما تفاوت اصلی و عمده‌ای که پژوهش پیش‌رو با سایر پژوهش‌های مشابه دارد این است که از یک‌سو مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی مانند احساس تعلق به مکان زندگی بدیع بوده و از سوی دیگر تمامی ابعاد پایداری شهری، مورد مطالعه قرار گرفته است؛ همچنین اگرچه پایداری و توسعه پایدار گاهی به جای یکدیگر به کار برده می‌شود و ابعاد، مؤلفه‌ها و گویه‌های مشابهی دارند، اما در این تحقیق پایداری شهری جدای از توسعه تعریف شده؛ علیرغم اینکه ممکن است برخی از گویه‌های توسعه را نیز در خود جای دهد. بدین‌سان هم رابطه شاخص‌های مفاهیم یاد شده در سطح محلات پایین، و هم متوسط و بالای شهر مورد مطالعه قرار گرفته (سطح خرد) و هم اینکه می‌توان این‌گونه استنباط نمود که وضعیت سرمایه اجتماعی و پایداری در شهر مورد مطالعه چگونه است (سطح کلان). این نوع سطح‌بندی می‌تواند مبنایی در برنامه‌ریزی‌های جامع و تفصیلی منطقه مورد مطالعه بوده و الگویی در راستای رسیدن به شهر پایدار برای برنامه‌ریزان و مدیران شهری باشد. بنابراین هدف پژوهش حاضر نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار شهری اراک می‌باشد که به دنبال پاسخ به یک سوال اساسی می‌باشد: آیا سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار جامعه شهر اراک نقش دارد؟

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

در خصوص سرمایه اجتماعی، مطالعات نشان می‌دهد که مفهوم نسبتاً جدیدی است که در سال‌های اخیر در حوزه‌های مختلف علوم در کانون توجهات زیادی قرار گرفته است. مفهوم سرمایه اجتماعی از دهه ۱۹۶۰ میلادی وارد مباحث علوم اجتماعی و اقتصادی گردید. نظریه‌های بسیاری نیز در زمینه سرمایه اجتماعی بیان شده است که از جمله آنها می‌توان به نظریه پیوندهای ضعیف، نظریه شکاف ساختاری و نظریه منابع اجتماعی اشاره کرد. از نظر پاتنام، سرمایه اجتماعی عبارت است از وجوه گوناگون سازمان اجتماعی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها که می‌توانند با تسهیل اقدامات هماهنگ، کارایی جامعه را بهبود بخشند (Patenam, 1993: 40). فوکویاما عنصر اساسی در سرمایه اجتماعی را هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی می‌داند که به ایجاد و افزایش همکاری گروهی کمک می‌کنند (Fokoyama, 2005: 170). از نظر بوردیو، سرمایه اجتماعی به‌عنوان شبکه‌ای از روابط طبیعی یا اجتماعی نیست بلکه در طول زمان باید برای کسب آن تلاش کرد. وی در تعریف سرمایه اجتماعی بر پیوندهای اجتماعی کنشگران در گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی تأکید دارد. به نظر وی، سرمایه اجتماعی، مجموع منابع بالفعل و بالقوه‌ای است که به مالکیت یک شبکه پایدار متصل است؛ شبکه‌هایی که هر یک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه اجتماعی برخوردار می‌کند و آنان را مستحق اعتبار می‌سازد. به تعبیر او سرمایه اجتماعی محصول نوعی سرمایه‌گذاری است که به دنبال تثبیت یا بازتولید آن‌گونه روابط اجتماعی است که مستقیم در کوتاه‌مدت یا بلندمدت قابل استفاده هستند. کلمن، سرمایه اجتماعی را از سایر انواع سرمایه‌های فیزیکی، اقتصادی و انسانی متمایز می‌کند و برای آن خصلتی ساختاری و تعاملاتی قائل است که کنشگر با عضویت در گروه با تعامل با سایر کنشگران با رعایت اصول و قواعد مورد پذیرش در آن گروه و جلب اعتماد دیگران، به اطلاعات مورد نیاز دست می‌یابد و در فرآیند کنش از حمایت جمعی برخوردار می‌گردد (Borgonovi, 2010: 1927). سرمایه اجتماعی از مفاهیم نوین است که نقش بسیار مهم نسبت به سرمایه فیزیکی و انسانی در سازمان‌ها و جوامع ایفا می‌کند. امروزه در بسیاری از رشته‌ها از جمله جامعه‌شناسی و اقتصاد و علم مدیریت و سازمان، مفهوم سرمایه اجتماعی به صورت گسترده‌ای مورد استفاده قرار گرفته است. مفهوم سرمایه اجتماعی به پیوندها، ارتباطات میان اعضای یک شبکه به‌عنوان منبعی با ارزش اشاره دارد که با خلق هنجارها و اعتماد متقابل موجب تحقق اهداف اعضای شبکه می‌شود. در

غیاب سرمایه اجتماعی سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند و پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی ناهموار و دشوار می‌شود. سرمایه اجتماعی چه در سطح مدیریت کلان و چه در سطح مدیریت سازمان‌ها می‌تواند شناخت جدیدی از دستگاه‌های اقتصادی و اجتماعی ایجاد کند و به مدیران در هدایت بهتر سیستم یاری رساند. مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی را می‌توان چنین برشمرد: ایجاد روابط گرم، گسترش انسجام و همبستگی اجتماعی، بسط مشارکت اجتماعی، اعتماد متقابل^۱، توسعه همه‌جانبه هنجارهای مشترک^۲ (گرمی اجتماعی، الگوهای رفتاری قوی)، تعاون و همکاری متقابل^۳، همدلی (حسن تفاهم)^۴، هویت جمعی^۵، مشارکت داوطلبانه^۶، روحیه جمعی، ارتباطات و احترام متقابل^۷، منافع مشترک و تسهیم دانش و اطلاعات^۸ (Brunie, 2009: 252). مفهوم سرمایه اجتماعی به‌عنوان مفهومی چندبعدی و تأثیرگذار در بسیاری از حوزه‌های جامعه است و در رابطه با توسعه نیز جایگاه ویژه یافته است؛ به‌گونه‌ای که بعضی سرمایه اجتماعی را حلقه مفقوده توسعه می‌دانند با این استدلال که افرادی که از سرمایه اجتماعی فراوان برخوردارند، تمایل بیشتری به زندگی سالم و شادتر و شرکت در فعالیت‌های اجتماعی در جوامع دارند. پذیرش این مفهوم به‌عنوان نوعی سرمایه در سطح مدیریت کلان توسعه کشورها، شناخت جدیدی از سیستم‌های اقتصادی - اجتماعی ایجاد می‌کند و دولت‌مردان را در هدایت بهتر جامعه به سمت توسعه یاری می‌رساند. سرمایه اجتماعی از ویژگی‌های سازمان‌های اجتماعی است که برای تسهیل هماهنگی و همکاری برای سود متقابل معرفی شده است که در پرورش جامعه و افزایش مشارکت اجتماعی مؤثر واقع می‌شود (Lopez & Dunn, 2012: 110).

شکل (۱): نقش سرمایه اجتماعی در رسیدن به اهداف توسعه پایدار

- ۱.
- ۲.
- ۳.
- ۴.
- ۵.
- ۶.
- ۷.
- ۸.

منبع: پارسامهر و ترکان، ۱۳۹۱: ۷۰.

کلمن معتقد است طرح سرمایه اجتماعی به عنوان منبعی برای کنش، یکی از راه‌های وارد کردن ساختار اجتماعی در پارادایم کنش عقلانی است. او سرمایه اجتماعی را این چنین تعریف می‌کند «سرمایه اجتماعی موجودیت مجزایی نیست، ماهیت متنوعی است که واجد دو عنصر هستند؛ همه‌ی آنها شامل جنبه‌ای ساز ساختار اجتماع هستند و روابط واقعی کنشگران (شخصی، گروهی، تعاونی) را درون این ساختار تسهیل می‌کنند (Vilar and Cartes, 2006: 61). به عبارت دیگر، سرمایه اجتماعی شامل جنبه‌هایی از ساختار اجتماع است که کنش جمعی را تسهیل کرده (Suzuki, 2010: 1368) و منابعی را جهت دستیابی مردم به اهدافشان در اختیار می‌گذارد (Chuang, 2008: 1322). رابرت پوتنام اندیشمند علوم سیاسی، اصطلاح سرمایه اجتماعی را به مفهوم وسیعی بکار می‌گیرد و آن را این چنین تعریف می‌کند «جنبه‌هایی از سازمان اجتماعی همانند شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد که همکاری و همیاری برای دسترسی به منافع متقابل را تسهیل می‌کند» و زمینه دستیابی به کالای عمومی را فراهم می‌کند (Maru & et al, 2007: 183). تعریف او به مزایای جمعی شبکه‌های اجتماعی (Jones, 2010: 123; Snelgrove, 2009: 1993) و ابعاد انسجام اجتماعی، همانند اعتماد بین فردی و هنجارهای معامله به مثل توجه دارد و شامل ویژگی‌ها و کیفیات روابط اجتماعی است (Folland, 2007: 2343).

توسعه فرایندی پویا و چندبعدی است و امروزه اتفاق نظر کلی وجود دارد که سطح توسعه را نمی‌توان با شاخص ساده و واحدی نشان داد. پژوهش‌های زیادی به رابطه‌ی میان سرمایه‌ی اجتماعی و پیامدهای مثبت در حوزه‌ها و سطوح گوناگون اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و رفاهی توجه کرده‌اند. برای نمونه تحقیقات نشان داده‌اند که با کارایی نهادی، افزایش سطح آموزش و رفاه کودکان، کاهش نزاع و درگیری، برتری اقتصادی افراد، کاهش مرگ و میر، بهبود وضع سلامت، احساس خوشبختی و اعتماد به حکومت و ... رابطه‌ی مستقیم دارد.

سرمایه‌ی اجتماعی، زیربنای توسعه اقتصادی: اگر به طور کلی بهبود شاخص‌های اقتصادی و درآمد سرانه را به همراه برابری بیشتر در یک جامعه، مبنای توسعه‌ی اقتصادی آن جامعه در نظر بگیریم، بی‌شک تحقیقات زیادی در راستای تبیین رابطه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی با این مقوله (توسعه اقتصادی) صورت گرفته است. با رویکردی نظری و با توجه به تعاریف و شاخص‌های سرمایه‌ی اجتماعی می‌توان به صورت مستدل از این امر دفاع کرد که بین سرمایه‌ی اجتماعی با توسعه‌ی فرهنگی، سیاسی و اجتماعی رابطه وجود دارد؛ زیرا به نوعی این رابطه، ارتباطی این همانی است. یعنی بخشی از توسعه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی معادل است با توسعه در ابعاد مختلف و برعکس بخشی از توسعه در ابعاد مختلف برابر است با توسعه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی و شاخص‌های آن. مثلاً اگر در توسعه اجتماعی افزایش مشارکت اجتماعی یکی از مؤلفه‌های توسعه باشد، می‌توانیم از این موضع دفاع کنیم که سرمایه‌ی اجتماعی نیز در جامعه افزایش می‌یابد. یا اگر توسعه‌ی سیاسی منوط به گسترش نهادهای مدنی باشد، می‌دانیم که این نهادها بخشی از ابزار توسعه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی هستند. این مقولات را هم تحقیقات تجربی اثبات کرده‌اند و هم از دل تعاریف و رویکردهای نظری به صورت منطقی استنتاج می‌شود. در این میان شاید دفاع از رابطه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی با توسعه‌ی اقتصادی بیش از هر مورد دیگر نیاز به بحث و بررسی داشته باشد؛ امری که باید در پی یافتن پاسخ مناسب برای آن بود (خوش‌فر و میرزاخانی، ۱۳۹۵: ۷).

سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی سیاسی: سرمایه‌ی اجتماعی، ابزاری برای رسیدن به توسعه‌ی سیاسی است. در این مورد، نوع رابطه‌ای که بین مردم و دولت‌مردان وجود دارد، می‌تواند در شکل‌گیری مفهوم شهروندی و همچنین جامعه‌ی مدنی، نقش اساسی‌ای داشته باشد. در جامعه‌ی مدنی، نهادهای قانونمند به عنوان واسطه بین دولت و مردم، در تعدیل روابط بین آنها ایفای نقش می‌کنند و این موضوع، محصول سرمایه‌ی اجتماعی است. سرمایه‌ی اجتماعی همچنین ضمن

تعدیل روابط، به انسجام و همبستگی و حس اطمینان در جامعه کمک می‌کند و موجب مشارکت سیاسی نیروهای انسانی و حفظ روابط متقابل آنها با دولت می‌گردد. مهم‌ترین سرمایه‌ی اجتماعی در عرصه‌ی سیاسی، مشارکت مردم در صحنه‌های گوناگون سیاسی است. این سرمایه‌ی اجتماعی یعنی حمایت مردم از دولت در صحنه‌های گوناگون. یکی از مصادیق بارز موفقیت در توسعه‌ی سیاسی هر کشور است. سه شاخص عمده که برآیندی از وجود سرمایه‌ی اجتماعی است، برای نمایان ساختن رابطه میان سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی سیاسی مطرح می‌شود. ۱- جامعه مدنی یا به عبارت پاتنامی آن اجتماع مدنی ۲- تقویت فرهنگ دموکراتیک و ۳- تقویت شهروند قدرتمند (Schneider, 2007: 45).

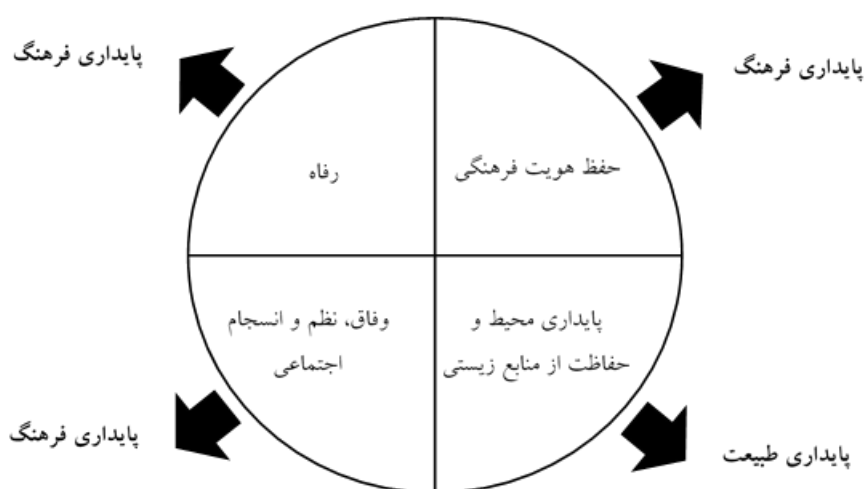
سرمایه‌ی اجتماعی و اجتماع مدنی: جامعه واژه‌ای است که در قرن هیجدهم میلادی رایج بود. بعد از «نظریه‌ی قرارداد اجتماعی» وارد اندیشه‌ی اجتماعی و سیاسی شد. دلالت بر وضعی از جامعه دارد که در آن آدمی از حالت طبیعی خارج شد و با دست کشیدن از آزادی‌های طبیعی و عمل آزادانه، به دولت و قانون‌گذاری گردن نهاد. تعریفی که می‌توان از جامعه مدنی ارائه کرد بدین صورت خواهد بود: جامعه مدنی مجموعه‌ی تشکلهای صنفی، اجتماعی، سیاسی، قانونمند و مستقل گروه‌ها، اقشار و طبقات اجتماعی است که از یک طرف تنظیم‌کننده خواست‌ها و دیدگاه‌های اعضای خود و از طرف دیگر منعکس‌کننده این خواست‌ها و دیدگاه‌ها به نظام سیاسی و جامعه جهت مشارکت در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی و سیاسی است. جامعه مدنی نیازمند عبور و گذر از سرمایه‌ی اجتماعی درون‌گروهی (مانند خانواده یا گروه‌های قومی و...) به سوی سرمایه‌ی اجتماعی برون‌گروهی است (Schneider, 2007: 45).

توسعه پایدار، پارادایمی (نمونه‌ای) الهام‌بخش است؛ طی ۲۵ سال گذشته حکومت‌ها، سازمان‌های تجاری و شهروندان نیز آن را به عنوان یک اصل راهنما پذیرفته‌اند و برای رسیدن به اهداف موردنظر آن و سنجش آن راهکارهایی اندیشیده‌اند. اندازه‌گیری و ارزیابی پیشرفت در سیاست‌های توسعه پایدار در دهه ۱۹۹۰ کانون توجه پژوهشگران بود. در این زمینه استفاده از شاخص‌ها یکی از ضروری‌ترین ابزارها برای ارزیابی میزان پیشرفت به سوی توسعه پایدار مدنظر بوده‌اند. هر جامعه متناسب با شرایط خود از چارچوب‌های خاصی استفاده می‌کند که شامل چارچوب‌هایی مبتنی بر اهداف پایداری، ابعاد پایداری، فرایندهای توسعه پایدار و ... می‌باشد. گسترده‌ترین چارچوب از نظر کاربرد، مبتنی بر ابعاد پایداری است که توسعه پایدار را از بعد محتوایی بررسی می‌کند و به سنجش نتایج نهایی سیاست‌ها می‌پردازد (Callens & Tyteca, 1997; Halpern, 2005; Berke & Conroy, 2000; Lsaxsson & Garvare, 2003; Parris & Kates, 2003; Maron & et al, 2008; Kondyli, 2010). در بعد محتوایی، شاخص‌ها معمولاً به سه دسته زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی تقسیم می‌شوند و میزان دستیابی به آنها در طی زمان مورد سنجش قرار می‌گیرد.

اگر منظور از توسعه در یک کلام، گسترش امکانات رشد و بهبود زندگی انسانهاست، این امر نه تنها در مورد نسل حاضر بلکه در مورد نسل‌های آینده نیز باید مدنظر باشد. به عبارت دیگر دستیابی به اهداف توسعه اقتصادی و اجتماعی، باید به گونه‌ای باشد که در بلندمدت منابع نگهداری شوند، محیط زیست محافظت شود و تندرستی و رفاه انسان‌ها تضمین گردد. براین مبنا مفهوم «توسعه پایدار» مطرح شد که منظور از آن تنها محافظت از محیط زیست نیست، بلکه مفهوم جدیدی از رشد اقتصادی است، که عدالت و امکانات زندگی را برای تمامی مردم جهان و نه تعداد اندکی افراد برگزیده مورد تأکید قرار می‌دهد. همچنین توسعه پایدار به معنی عدم تحمیل آسیب‌های اقتصادی، اجتماعی و یا زیست‌محیطی به نسل‌های آینده است؛ لذا توسعه پایدار توسعه‌ای است که نیازهای حال انسان را با توجه به توانایی نسل آینده در دریافت نیازهایش مدنظر داد. این مفهوم که از دهه ۷۰ در زمان اعلامیه «کوکوی^۱ درباره محیط و توسعه»

۱.

مطرح شد، به طور سریع در مجامع علمی دنیا اشاعه یافت. گسترش کاربرد این مفهوم را می‌توان نتیجه رشد و گسترش آگاهی تازه‌ای نسبت به مسایل جهانی محیط زیست و توسعه دانست که به نوبه خود تحت تأثیر عواملی همچون نهضت‌های زیست محیطی دهه ۶۰ انتشار کتاب‌هایی نظیر محدودیت‌های رشد و اولین کنفرانس سازمان ملل در مورد محیط زیست و توسعه که در سال ۱۹۷۲ در «استکهلم» برگزار شد و همچنین کنفرانس «ریودوژانیرو» در سال ۱۹۹۲ قرار گرفته بود و بر اثر این توجهات، مفهوم توسعه پایدار در محافل علمی و سیاسی فراگیر شد. «توسعه پایدار»؛ توسعه‌ی است کیفی و متوجه کیفیات زندگی است و هدف از آن بالا بردن سطح کیفیت زندگی برای آیندگان است. اگر بخواهیم عناصر و ارکان توسعه پایدار را با توجه به تعاریف این مفهوم، برشماریم و تعامل بین آنها را نشان دهیم، مدل زیر نمایه مناسبی است (آقاعلیخانی و برک‌پور، ۱۳۹۱: ۱-۳).

شکل (۲): ارکان توسعه پایدار

منبع: آقاعلیخانی و برک‌پور، ۱۳۹۱: ۱-۳.

بر اساس رکن اخیر، می‌توان گفت، توسعه پایدار، توسعه‌ای است که عموم افراد در یک جامعه در تحقق آن مشارکت و همکاری داشته باشند؛ به این معنا توسعه پایدار توسعه‌ی از پایین است. به طوری که هم خواسته مردم، ارزش‌ها و آرمان‌های آنها چراغ راه برنامه‌های توسعه قرار می‌گیرد، و هم همت و همکاری عموم مردم، چرخ توسعه را به حرکت درمی‌آورد و به پیش می‌راند. از نگاهی دیگر و با الهام از مدل نظری «پیر بوردیو»^۱ در بازشناسی انواع سرمایه‌ها، می‌توانیم نقش و جایگاه عوامل چهارگانه فرهنگ، اجتماع، اقتصاد و طبیعت را در قالب سرمایه نمادین، سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی و سرمایه اقتصادی مورد تأکید قرار دهیم. در این انگاره برای توسعه پایدار چهار نوع سرمایه و سرمایه‌گذاری نیاز است (آقاعلیخانی و برک‌پور، ۱۳۹۱: ۶).

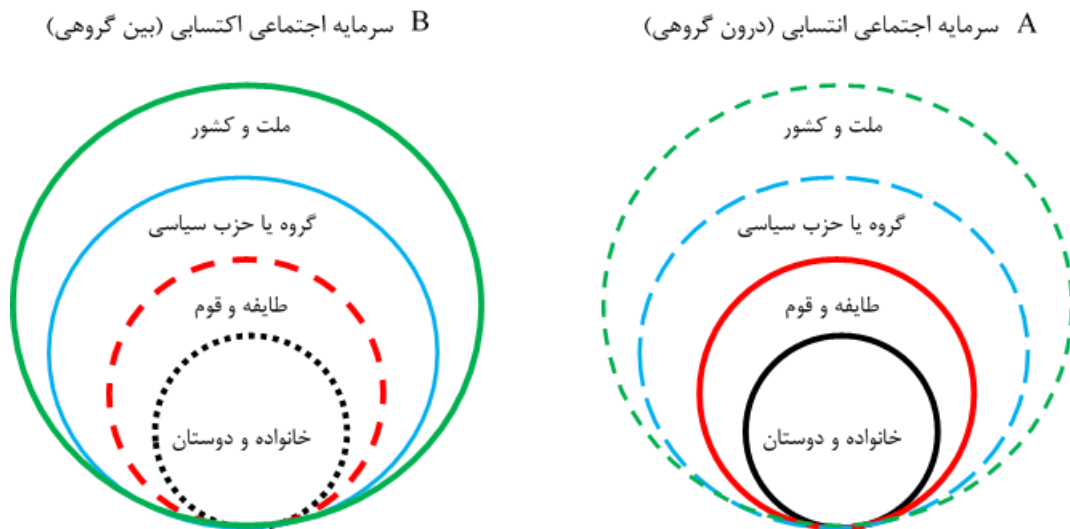
الف) سرمایه فیزیکی؛ که شامل منابع طبیعی، منابع فیزیکی و مادی است.

ب) سرمایه فرهنگی؛ که شامل دانش و اطلاعات می‌شود و متخصصین، تکنسین‌ها، افراد دارای مهارت و دانش فنی یک جامعه واجد آن هستند. از این سرمایه به عنوان سرمایه انسانی نیز یاد می‌شود.

ج) سرمایه اجتماعی؛ که در این مفهوم شامل مشارکت مدنی و وفاق اجتماعی در راستای تحقق اهداف توسعه است. د) سرمایه نمادین؛ که شامل ارزش‌ها و آرمان‌های انگیزه‌بخش و محرک توسعه در سطح ملی می‌شود و در هویت و تاریخ یک ملت ریشه داشته و در اسناد سیاستی و فرادستی دولت به معنای عام متبلور می‌گردد.

سرمایه اجتماعی را می‌توان برحسب نقشی که می‌تواند در امر توسعه در سطح ملی داشته باشد، به «سرمایه اجتماعی انتسابی» و «سرمایه اجتماعی اکتسابی» تقسیم نمود. این تقسیم‌بندی با الهام از نظریه «رالف لیتتن» صورت گرفته که وی برای تمایز بین منابع تشکیل‌دهنده پایگاه اجتماعی افراد آن را مطرح نموده است. بر اساس نظریه لیتتن برخی از دارایی‌ها و امکانات و موقعیت‌هایی که افراد در سلسله مراتب اجتماعی (طبقه یا قشربندی) از آن برخوردار می‌شوند، ناشی از تلاش و زحمات آنها نیست بلکه به صرف قرار گرفتن در یک موقعیت ساختاری (خانواده، قوم، مذهب، نژاد و...) به آنها محول می‌شود؛ در حالی که پاره‌ای از مزایا و امکانات ناشی از تلاشی است که افراد از طریق ارتقا سطح دانش، مهارت‌ها، اعتبار، منزلت و گسترش روابط اجتماعی از آن برخوردار می‌شوند و یا آنها را کسب می‌کند. این دسته‌بندی بیشتر برای سطح خرد کاربرد دارد و به این علت دارای یک امتیاز است، و آن این است که برای فردیت و عاملیت انسانی در فرآیند تغییرات اجتماعی نقش محوری قایل است. هر فردی به محض تولد در شبکه تعاملات خاصی وارد می‌شود و با افراد خاصی مانند پدر و مادر، برادران و خواهران، خویشاوندان، هم‌محله‌ای‌ها، افراد طایفه و قوم، هم‌کیشان و ... در تعامل و رابطه قرار می‌گیرد؛ لذا وی در تحصیل و ایجاد این نوع سرمایه اجتماعی نقشی ایفا نموده است، بلکه از قبل موجود بوده و امکان بهره‌برداری از آن برای وی نیز به مانند دیگر اعضا فراهم می‌شود. این نوع سرمایه اجتماعی را «انتسابی» گویند (منفردی، ۱۳۹۴: ۹۳).

سرمایه اجتماعی «اکتسابی» به شبکه‌هایی از تعاملات پایدار اجتماعی گویند که افراد خارج از چارچوب خانواده، محله، قومیت و مذهب و بر مبنای صلاحیت‌ها، توانایی‌ها، عقاید و دانش‌های اکتسابی گروه‌هایی را شکل می‌بخشند و تعاملات پایداری را برای دستیابی به اهداف و آرمان‌های مشترک بین خود پدید می‌آورند. این نوع سرمایه اجتماعی «اکتسابی» نام دارد. در این مدل از سرمایه اجتماعی افراد با کاهش از شعاع نفوذ سرمایه اجتماعی انتسابی، به آزادی‌های بیشتری دست می‌یابند و بر این اساس می‌توانند به توسعه مهارت‌ها، خلاقیت‌ها و ظرفیت‌های فردی خود نایل گردند. به علاوه به علت کاستن از تعصبات خویشاوندی، قومی و محلی خود، راه را بر سرایت ارزش‌های خانوادگی به محیط‌های شغلی مسدود می‌نمایند. سرایت این ارزش‌ها منجر به ظهور آسیب‌ها و مسایلی نظیر پارتی‌بازی، خویشاوندگرایی و قوم‌محوری در ادارات و محیط‌های شغلی، حرفه‌ای، آموزشی، سیاسی و ... می‌شود که در جامعه ما به شدت مطرح می‌باشد و سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه بدون رفع آن قرین موفقیت نخواهند بود. راه‌حل رفع این معضل رشد فردگرایی از یک سو و ارتقاء سرمایه اجتماعی اکتسابی و تقلیل همبستگی‌های تعصب‌آمیز محلی، قومی و فامیلی از سوی دیگر می‌باشد؛ که جملگی در راستای منافع ملی و توسعه پایدار ملی سامان می‌یابد. در این مدل سرمایه اجتماعی تقویت می‌شود، اما این تقویت به گونه‌ای است که توسعه پایدار ملی تسهیل شود. نگارنده معتقد است رابطه معکوسی بین سرمایه اجتماعی انتسابی و اکتسابی وجود دارد که در مدل زیر نشان داده شده است (منفردی، ۱۳۹۴: ۹۳).

شکل (۳): رابطه معکوس بین سرمایه اجتماعی انتسابی و اکتسابی

منبع: منفردی، ۱۳۹۴: ۱۰۱.

در مدل B سرمایه اجتماعی برای توسعه پایدار متناسب بوده، آثار و پیامدهای مثبتی برای تحقق اهداف سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه برجای می‌گذارد، درحالی‌که طبق مدل A منابع جامعه در راستای تحقق اهداف و منافع ملی بسیج و به کار گرفته نخواهد شد؛ لذا مدل B را می‌توان به‌عنوان «سرمایه اجتماعی مثبت^۱» نیز دسته‌بندی کرد. چرا که به مفهوم گسترش سرمایه اجتماعی از سرمایه درون شبکه‌ها به بین شبکه‌ها و تبدیل اعتماد و همبستگی خاص به اعتماد و همبستگی عام است. «سرمایه اجتماعی منفی^۲» برعکس زمانی مطرح است که سرمایه اجتماعی بانندی در درون شبکه‌ها از یک حد معینی فراتر رود، به گونه‌ای که مانع از برقراری پل‌های ارتباطی یا سرمایه اجتماعی آوندی بین شبکه‌ها گردد و بین شبکه‌ها به‌جای همکاری، برخورد و تخاصم روی دهد. نظیر زمانی که دو قوم در یک سرزمین با یکدیگر به منازعه در جهت حذف و نابودی یکدیگر برمی‌خیزند یا زمانی که بین دو حزب تخاصم و منازعه تا مرز حذف و نابودی یکی به نفع دیگری پیش می‌رود. همچنین زمانی که در جامعه حالت قطبی شدن رخ دهد و مواضع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی در دو جبهه‌ی کاملاً متضاد و در مقابل یکدیگر صف‌آرایی کنند و توان گفتگو و حل منازعه در یک فضای مسالمت‌آمیز و سازنده را نداشته باشند؛ در هر یک از این حالت‌ها سرمایه اجتماعی منفی رخ نموده است که بر فرآیند توسعه آثار تخریبی فراوانی دارد (منفردی، ۱۳۹۴: ۱۰۱).

پیشینه تحقیق

خوش‌فر و میرزاخانی (۱۳۹۵) در تحقیقی با عنوان «بررسی رابطه بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی با سطح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان گلستان در سال‌های ۱۳۸۵ - ۱۳۹۰» به این نتایج رسیدند که رابطه‌ی بین دو متغیر سرمایه‌ی اجتماعی کلان و سطح توسعه یافتگی به لحاظ آماری معنادار نبوده است، لکن جهت رابطه گویای رابطه‌ی معکوس بین این دو متغیر می‌باشد؛ به‌طوری‌که هر چه از مناطق کمتر توسعه یافته به سوی مناطق بیشتر توسعه یافته می‌رویم، میزان

۱.

۲.

سرمایه‌ی اجتماعی کاهش می‌یابد. حسن‌آبادی و همکاران (۱۳۹۶) در تحقیقاتی عوامل سرمایه‌های اجتماعی را بر توسعه محلی اندازه‌گیری کرده و استدلال نمودند که در نتیجه اجرای پروژه‌های توانمندسازی جوامع محلی، تقویت سرمایه‌های اجتماعی درون و برون‌گروهی که نقطه مقابل مطروذیت اجتماعی محاسبه می‌شود، تقویت می‌گردد، زیرا مطروذیت زمانی رخ می‌دهد که فرد فاقد سرمایه‌های اجتماعی است و در فعالیت‌های کلیدی جامعه مشارکت ندارد و در نتیجه تقویت سرمایه‌های اجتماعی موجب افزایش اعتماد و مشارکت و نهایتاً سرمایه اجتماعی می‌گردد. درستی و دیگران (۱۳۹۷) در تحقیقی با عنوان «تحلیل فرهنگی - اجتماعی نقش سرمایه اجتماعی بر توسعه پایدار شهری در استان اصفهان» به این نتیجه رسیدند که رابطه‌ی معناداری بین متغیرهای سرمایه اجتماعی، تحصیلات، درآمد، سن و مشارکت اجتماعی با سطح توسعه‌ی پایدار شهری در استان اصفهان وجود دارد. مطالعه‌ای در مورد نقش سرمایه اجتماعی در توسعه اقتصادی توسط بوگلسک و فون اسپیک (۲۰۰۳) در ۵۴ منطقه اروپا در دوره زمانی ۱۹۵۰-۱۹۹۸ میلادی انجام گرفته است. هدف از این پژوهش بررسی این پرسش بود که آیا سرمایه اجتماعی (فعالیت‌های مشارکتی و اعتماد تعمیم‌یافته) در رشد اقتصادی متفاوت مناطق، اثر دارد؟ نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی به عنوان فعالیت مشارکتی ارتباط مثبتی با تفاوت‌های نرخ‌های رشد در مناطق اروپایی داشته است. همچنین نتایج نشان داده است که فقط وجود روابط شبکه‌ای رشد اقتصاد منطقه‌ای را تحریک نمی‌کند، بلکه سطح فعالیت واقعی شبکه‌ها نیز در این روابط مؤثر است. ساباتینی^۱ در سال (۲۰۰۵) نقش سرمایه اجتماعی در توسعه اقتصادی را مورد مطالعه قرار داد. در مطالعه ذکر شده، بازار نیروی کار، وضعیت بهداشتی، حفاظت اجتماعی و خدمات عمومی به عنوان شاخص‌های توسعه اقتصادی و سه شاخص پیوندهای خانوادگی، روابط دوستانه و عضویت در سازمان‌های داوطلبانه به عنوان شاخص‌های سرمایه اجتماعی مورد بررسی قرار گرفتند. مطالعه ساباتینی نشان داد که عضویت در سازمان‌های داوطلبانه، دارای تأثیر مثبت و پیوندهای قوی خانوادگی و همچنین روابط دوستانه دارای تأثیر منفی بر عملکرد اقتصادی هستند. تحقیقی با عنوان «تأثیر سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی، مطالعه موردی: مالزی» توسط رسلان عبدالحکیم (۲۰۱۰) به انجام رسیده است. محقق با انجام این پژوهش نتیجه گرفته است که اقتصاددانان و سیاست‌مداران، انباشتگی سرمایه انسانی و فیزیکی را ابزاری برای رسیدن اهداف توسعه، مانند افزایش درآمد و بهبود بهداشت و سطح آموزش مردم دانسته و بر آن تأکید می‌کنند. با اینکه این دو مهم وجود دارند، ولی نادیده گرفتن سرمایه اجتماعی منجر به عدم دستیابی به توسعه می‌شود. نتیجه دیگر آنها این است که برای بهتر شدن کیفیت زندگی، باید به سرمایه اجتماعی توجه شود (زاهدی اصل و دیگری، ۱۳۸۹: ۹).

مواد و روش تحقیق

پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و با توجه به ماهیت موضوع و مؤلفه‌های مورد بررسی، رویکرد حاکم بر فرآیند پژوهش، ترکیبی از روش‌های «توصیفی - تحلیلی» است. جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها به دو صورت «اسنادی و پیمایشی» انجام پذیرفته است. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه ساکنان شهر اراک است. با توجه به وسعت جامعه آماری و عدم امکان دسترسی به تمامی اعضای جامعه از روش نمونه‌گیری برای گردآوری اطلاعات استفاده گردید. حجم نمونه آماری با استفاده از فرمول کوکران و با خطای ۵ درصد ۳۹۰ نفر انتخاب گردید (جامعه آماری شهر اراک بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵، ۵۹۱۷۳۷ نفر بوده است). سپس داده‌های بدست آمده با استفاده از نرم‌افزار SPSS تجزیه و تحلیل شدند.

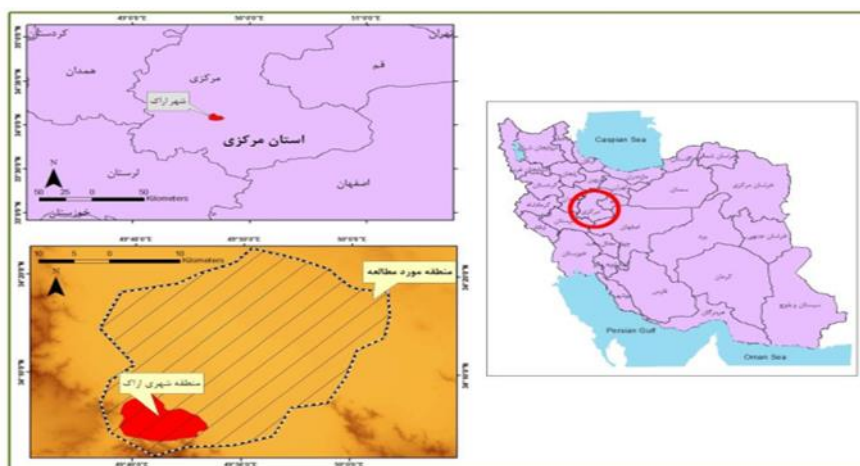
جدول (۱): شاخص‌های بکار رفته در تحقیق

شاخص اصلی	شاخص فرعی	زیر شاخص‌ها
شاخص‌های توسعه پایدار	شاخص اجتماعی	مشارکت
		برآورد نیاز
		عضویت
		اثرگذاری
شاخص‌های سرمایه اجتماعی	اعتماد	اعتماد بین شخصی
		اعتماد نهادی
	احساس تعلق	امنیت
		شبکه روابط اجتماعی
	مشارکت	مشارکت غیررسمی
		مشارکت رسمی
	شاخص اقتصادی	
	شاخص زیست محیطی	
	شاخص نهادی	
	شاخص کالبدی	

منبع: مطالعات نگارنده، ۱۳۹۸.

محدوده مورد مطالعه

شهر اراک به عنوان مرکز شهرستان اراک و استان مرکزی در فاصله‌ی ۲۸۵ کیلومتری از پایتخت کشور واقع شده است. اراک در محل تقاطع چهار محور ارتباطی اراک - فرمهین، اراک - بروجرد، اراک - خمین و اراک - قم واقع شده است. گذر شبکه‌ی راه آهن سراسر تهران و جنوب از محدوده‌ی شهر اراک باعث به وجود آمدن گوره مواصلاتی بین شرق - غرب و شمال - جنوب شده است که همین امر در رشد و توسعه‌ی فضایی و الگوی گسترش شهر اراک نقش بسزایی داشته است. شهر اراک از پنج منطقه‌ی شهری تشکیل شده است. بر اساس نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، تعداد خانوار این شهر برابر با ۱۶۹۱۲۸ خانوار و جمعیت آن نیز بالغ بر ۵۹۱۷۳۷ نفر بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).

شکل (۴): موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

منبع: ترسیم توسط نگارنده، ۱۳۹۸.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

روایی و پایایی پرسشنامه

از مهم‌ترین و پرکاربردترین آزمون‌های آماری، تحلیل روایی و پایایی به ویژه در پرسشنامه‌های پژوهشی می‌باشد. روایی^۱ به این مفهوم است که ابزار اندازه‌گیری تا چه حد خصیصه مورد نظر را می‌سنجد؟ پرسشنامه‌ای که همگی وجوه موضوع مورد تحقیق را دربرنگیرد، قطعاً دارای روایی مطلوبی نیست.

مشخصه دیگر پایایی^۲ است، و پایایی به این معنی است که ابزار اندازه‌گیری در شرایط یکسان تا چه اندازه نتایج یکسانی را به دست می‌دهد؟ پایایی به دقت، اعتماد پذیری، ثبات یا تکرارپذیری نتایج پرسشنامه اشاره دارد. در واقع، تعیین پایایی مشخص می‌کند که ابزار اندازه‌گیری تا چه حد قابلیت تکرار دارد و اگر با همان واحد تحلیل مکرر به کار رود، نتایج یکسانی بدست می‌آید یا خیر؟

با توجه به جداول شماره‌ی (۲)، مشاهده می‌شود که پرسشنامه از پایایی بالایی برخوردار است. برای این منظور از آلفای کرونباخ استفاده کردیم. ابعاد مربوط به توسعه پایدار شامل «اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی، نهادی و کالبدی» به ترتیب با ارزش عددی «۰/۷۵۲؛ ۰/۸۲۶؛ ۰/۸۹۴؛ ۰/۹۰۴؛ ۰/۸۸۹» و ابعاد سرمایه اجتماعی شامل «اعتماد، احساس تعلق، مشارکت و شبکه روابط اجتماعی» به ترتیب با ارزش عددی «۰/۸۱۹؛ ۰/۶۹۵؛ ۰/۷۵۲ و ۰/۸۱۵» از پایایی قابل قبول و مطلوبی برخوردارند.

جدول (۲): روایی و پایایی پرسشنامه

ردیف	ابعاد	تعداد گویه	Cronbach's Alpha	کل
۱	اجتماعی	۷	۰/۷۵۲	۰/۷۸۴
۲	اقتصادی	۴	۰/۸۲۶	
۳	زیست محیطی	۴	۰/۸۹۴	

۱. Validity

۲. Reliability

۰/۹۰۴	۵	نهادی	۴
۰/۸۸۹	۱۲	کالبدی	۵
۰/۸۰۲	۷	اعتماد	۶
۰/۶۹۵	۳	احساس تعلق	۷
۰/۷۵۲	۷	مشارکت	۸
۰/۸۱۵	۶	شبکه روابط اجتماعی	۹

منبع: محاسبه‌ی نگارنده، ۱۳۹۸.

برای سنجش روایی (اعتبار)، با استفاده از روایی صوری، نظرات افراد مرتبط بررسی و جمع‌بندی گردید. به این منظور، پرسشنامه به تأیید اساتید و افراد آگاه در این زمینه رسید.

آزمون نرمال بودن مؤلفه‌ها

جدول (۳) نتایج مربوط به آزمون‌های کلموگروف - اسمیرنوف برای متغیرهای مورد استفاده در این تحقیق را نشان می‌دهد.

جدول (۳): نتایج آزمون‌های کلموگروف - اسمیرنوف برای متغیرهای تحقیق

	توسعه پایدار	سرمایه اجتماعی
تعداد داده	۳۹۰	۳۹۰
پارامترهای نرمال	میانگین	۳/۰۳۵۹
	انحراف معیار	۱/۱۷۱۰۹
آماره کلموگروف - اسمیرنوف	۰/۲۱۱	۰/۲۰۳
مقدار معنی‌داری	۰/۷۵۳	۰/۷۹۸

منبع: محاسبه‌ی نگارنده، ۱۳۹۸.

با توجه به نتایج آزمون‌ها می‌بینیم که در آزمون کلموگروف - اسمیرنوف سطح معنی‌داری برای تمامی متغیرها بیشتر از ۰/۰۵ بوده است. بنابراین نرمال بودن آنها از لحاظ این آزمون تأیید می‌شود.

یافته‌های تحقیق

یافته‌های توصیفی پرسشنامه

در جدول شماره‌ی (۴)، اطلاعات مربوط (فراوانی و درصد فراوانی) به هر کدام از رده‌های سنی را نمایش داده شده است. بیشترین افراد پاسخگو با ۴۹/۵ درصد فراوانی، در رده سنی ۴۰ - ۳۱ سال، و کمترین گروه افراد ۵۰ + با ۶/۶ درصد فراوانی را شامل می‌شوند. در ارتباط با افراد پرسش شونده، ۶۰ درصد افراد مرد، و ۴۰ درصد افراد مابقی زن بودند. همچنین بیشترین نوع سواد، مربوط به لیسانس (۴۵/۵ درصد) و کمترین آن مدرک تحصیلی دکتری (۲ درصد) است. در ادامه مشاهده می‌شود که ۵۸ درصد افراد پاسخگو متاهل و ۴۲ درصد نیز مجردند.

جدول (۴): ویژگی‌های توصیفی پرسش‌شوندگان

شرح				مشخصات	
				سن	
+ ۵۰	۴۱ - ۵۰	۳۱ - ۴۰	۲۰ - ۳۰		
۶/۶	۲۶/۷	۴۹/۵	۱۷/۲	درصد فراوانی	
زن			مرد		
۴۰			۶۰		
دکتری			دیپلم		
فوق لیسانس			فوق دیپلم		
لیسانس			۱۵/۱		
۲			۱۱/۳		
متاهل			مجرد		
۵۸			۴۲		
			درصد فراوانی		

منبع: محاسبه‌ی نگارنده، ۱۳۹۸.

یافته‌های توصیفی پرسشنامه

الف) شاخص‌های توسعه پایدار شهری

شاخص توسعه پایدار شامل ۵ بعد اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی، نهادی و کالبدی می‌باشد که جدول (۴) تفاوت میانگین هر یک را در شهر اراک با توجه به پاسخگویی افراد نشان می‌دهد. با توجه به نمودار و جدول، نشان می‌دهد که زیرشاخص نهادی با میانگین (۳/۰۵۳) بالاترین میانگین را در میان زیرشاخص‌های دیگر داشته و زیرشاخص‌های اجتماعی، کالبدی، اقتصادی و زیست محیطی به ترتیب با ارزش عددی «۳/۰۳۵؛ ۲/۹۳۵؛ ۲/۲۵۳ و ۲/۲۰۷» در مرتبه‌های دوم تا پنجم قرار دارند.

جدول (۵): تفاوت میانگین زیرشاخص‌های توسعه پایدار

میانگین	زیرشاخص
۳/۰۳۵	شاخص اجتماعی
۲/۲۵۳	شاخص اقتصادی
۲/۲۰۷	شاخص زیست محیطی
۳/۰۵۳	شاخص نهادی
۲/۹۳۵	شاخص کالبدی

منبع: محاسبه‌ی نگارنده، ۱۳۹۸.

ب) شاخص‌های سرمایه اجتماعی

شاخص سرمایه اجتماعی شامل چهار بعد اعتماد، احساس تعلق، مشارکت و شبکه روابط اجتماعی می‌باشد که جدول زیر تفاوت میانگین هر یک را در شهر اراک با توجه به پاسخگویی افراد نشان می‌دهد. با توجه به نمودار و جدول، نشان می‌دهد که زیرشاخص مشارکت با میانگین (۳/۸۳۳) بالاترین میانگین را در میان زیرشاخص‌های دیگر داشته و زیرشاخص‌های روابط اجتماعی، احساس تعلق و اعتماد به ترتیب با ارزش عددی «۲/۶۰۹؛ ۲/۶۰۷ و ۲/۵۴۸» در مرتبه‌های دوم تا چهارم قرار دارند.

جدول (۶): تفاوت میانگین زیرشاخص‌های سرمایه اجتماعی

میانگین	زیرشاخص
۲/۵۴۸	اعتماد
۲/۶۰۷	احساس تعلق
۳/۸۳۳	مشارکت
۲/۶۰۹	شبکه روابط اجتماعی

منبع: محاسبه‌ی نگارنده، ۱۳۹۸.

با توجه به ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های پژوهش که در فصل دوم به آنها اشاره شده است توسعه پایدار شهری اراک خود متشکل از دو بخش کلی شاخص‌های توسعه پایدار و شاخص‌های سرمایه اجتماعی می‌باشد. ویژگی‌های اجتماعی (مشارکت، حس تعلق، برآورد نیاز، عضویت، اثرگذاری، پیوندهای احساسی و امنیت)، شاخص‌های (اقتصادی، زیست محیطی، نهادی و کالبدی) ابعاد شاخص توسعه پایدار اراک را تشکیل داده است. اعتماد (اعتماد بین شخصی، اعتماد نهادی)، احساس تعلق، مشارکت (غیررسمی و رسمی)، شبکه روابط اجتماعی شاخص‌های مورد بررسی برای سرمایه اجتماعی هستند. برای ارزیابی رضایت از ویژگی‌های مورد بررسی از آزمون t یک طرفه (One – Sample T Test) استفاده شده است. باید توجه شود که در این پژوهش میانه‌ی نظری که بقیه‌ی میانگین‌ها با توجه به آن مقایسه می‌شوند عدد ۳ است که در واقع در طیف لیکرت به‌عنوان عدد میانی و دارای ارزش متوسط است. میانگین‌های به‌دست آمده برای ویژگی‌ها و شاخص‌های مورد بررسی در پژوهش، بر پایه‌ی سنجش میزان رضایتمندی و آزدگی شهروندان از ویژگی‌ها و شاخص‌هاست. در زیر نتایج این آزمون به‌طور جداگانه برای هر یک از ابعاد و شاخص‌های اشاره شده در بالا نشان داده می‌شود.

شاخص‌های توسعه پایدار شهر اراک

در این پژوهش، شاخص اجتماعی، اقتصادی، شاخص زیست محیطی، شاخص نهادی، شاخص کالبدی به‌عنوان اجزای تشکیل‌دهنده شاخص توسعه پایدار شهر اراک هستند. زمانی توسعه پایدار مناسبی می‌تواند وجود داشته باشد که حس رضایت شهروندان از ویژگی‌های محیط شهری به‌عنوان مثال ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی، کالبدی و نهادی تأمین شود. در این بخش برای تعیین توسعه پایدار شهری اراک ابتدا رضایت شهروندان از وضعیت ویژگی‌ها و شاخص‌های مورد بررسی با استفاده از آزمون t یک طرفه بررسی شده و برای مقایسه‌ی شاخص‌ها از آزمون t وابسته و در نهایت هم با استفاده از آزمون t یک طرفه وضعیت توسعه پایدار شهر اراک مشخص می‌شود. شاخص توسعه پایدار شامل ابعاد اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی، نهادی و کالبدی می‌باشد.

نتایج آزمون t یک طرفه برای توسعه پایدار نشانگر این مسئله است که آماره‌ی این آزمون و درجه آزادی آن به صورت $(t=38/785)$ ، $(df=389)$ و $(sig. 0.000 > 0.05)$ است، پس فرض صفر در سطح «۰/۰۵» قبول می‌شود، یعنی تفاوت میانگین جواب‌ها با عدد ۳ معنی‌دار نیست، اختلاف آنها نزدیک است. در واقع جواب‌ها در حد ۳ یا متوسط است و در کل با

توجه به اختلاف میانگین (Mean Difference= 2.058) و موارد اشاره شده در بالا رضایت شهروندان از وضعیت توسعه پایدار شهر اراک متوسط رو به پایین است. جدول شماره ۷ بیانگر موارد اشاره شده در بالاست.

جدول (۷): نتایج آزمون t یک طرفه برای شاخص‌های توسعه پایدار

نتیجه فرضیه صفر	Confidence 95 % Interval of the Difference		اختلاف میانگین	سطح معناداری	سطح آزادی	آماره t	انحراف معیار	میانگین	متغیر
	Lower	Upper							
	Test value = 5								
تأیید	۲/۹۱۹۳	۳/۱۵۲۵	۳/۰۳۵۹۰	.۰۰۰	۳۸۹	۵۱/۱۹۵	۱/۱۷۱۰۹	۳/۰۳۵۹	اجتماعی
رد	۲/۲۶۶۹	۲/۴۹۲۱	۲/۳۷۹۴۹	.۰۰۰	۳۸۹	۴۱/۵۳۸	۱/۱۳۱۲۸	۲/۳۷۹۵	اقتصادی
تأیید	۱/۸۹۸۱	۲/۱۱۷۲	۲/۰۰۷۶۹	.۰۰۰	۳۸۹	۳۶/۰۳۳	۱/۱۰۰۳۴	۲/۰۰۷۷	زیست محیطی
رد	۲/۰۸۹۵	۲/۳۲۵۹	۲/۲۰۷۶۹	.۰۰۰	۳۸۹	۳۶/۷۲۷	۱/۱۸۷۱۰	۲/۲۰۷۷	نهادی
رد	۳/۱۵۱۹	۳/۴۸۴۰	۳/۳۱۷۹۵	.۰۰۰	۳۸۹	۳۹/۲۷۸	۱/۶۶۸۲۲	۳/۳۱۷۹	کالبدی
تأیید	۲/۱۶۸۹۷	۲/۳۲۸۴	۲/۰۵۱۷۹	.۰۰۰	۳۸۹	۳۸/۷۸۵	۱/۵۸۷۱۵	۳/۰۵۸۴	توسعه پایدار

منبع: محاسبه‌ی نگارنده، ۱۳۹۸.

شاخص‌های سرمایه اجتماعی شهر اراک

در این پژوهش، اعتماد، احساس تعلق، مشارکت و شبکه روابط اجتماعی به‌عنوان اجزای تشکیل‌دهنده شاخص سرمایه اجتماعی شهر اراک هستند. در این بخش برای تعیین کیفیت شاخص‌های سرمایه اجتماعی شهر اراک ابتدا رضایت شهروندان از وضعیت ویژگی‌ها و شاخص‌های مورد بررسی با استفاده از آزمون t یکطرفه بررسی شده و برای مقایسه‌ی شاخص‌ها از آزمون t وابسته و در نهایت هم با استفاده از آزمون t یکطرفه وضعیت کیفیت شاخص‌های سرمایه اجتماعی شهر اراک مشخص می‌شود. نتایج آزمون t یک طرفه برای توسعه پایدار نشانگر این مسئله است که آماره‌ی این آزمون و درجه آزادی آن به صورت (t= 1/612)، (df=389) و (sig. 0.000 > 0.05) است، پس فرض صفر در سطح «۰/۰۵» قبول می‌شود، یعنی تفاوت میانگین جواب‌ها با عدد ۳ معنی‌دار نیست، اختلاف آنها نزدیک است. در واقع جواب‌ها در حد ۳ یا متوسط است و در کل با توجه به اختلاف میانگین (Mean Difference= 2.978) و موارد اشاره شده در بالا رضایت شهروندان از وضعیت توسعه پایدار شهر اراک متوسط است. جدول شماره ۸ بیانگر موارد اشاره شده در بالاست.

جدول (۸): نتایج آزمون t یک طرفه برای شاخص‌های سرمایه اجتماعی

نتیجه فرضیه صفر	Confidence 95 % Interval of the Difference		اختلاف میانگین	سطح معناداری	سطح آزادی	آماره t	انحراف معیار	میانگین	متغیر
	Lower	Upper							
	Test value = 4								
رد	۲/۵۰۴۴	۲/۷۱۱۰	۲/۶۰۷۶۹	.۰۰۰	۳۸۹	۴۹/۶۲۱	۱/۰۳۷۸۲	۲/۶۰۷۷	اعتماد
تأیید	۳/۱۴۹۰	۳/۴۰۴۸	۳/۲۷۶۹۲	.۰۰۰	۳۸۹	۵۰/۳۷۰	۱/۲۸۴۷۷	۲/۲۷۶۹	احساس تعلق
تأیید	۲/۹۱۹۳	۳/۱۵۲۵	۳/۰۳۵۹۰	.۰۰۰	۳۸۹	۵۱/۱۹۵	۱/۱۷۱۰۹	۳/۰۳۵۹	مشارکت
رد	۲/۸۰۲۳	۳/۰۴۹۰	۲/۹۲۵۶۴	.۰۰۰	۳۸۹	۴۶/۶۴۴	۱/۲۳۸۶۷	۲/۹۲۵۶	روابط اجتماعی
تأیید	۲/۹۸۵۱	۳/۰۵۸۸	۲/۹۷۸۵۶	.۰۰۰	۳۸۹	۴۸/۶۵۲	۱/۱۵۸۹۰	۲/۵۲۷۸	سرمایه اجتماعی

منبع: محاسبه‌ی نگارنده، ۱۳۹۸.

این بخش یافته‌های جمعیت‌شناختی جامعه پژوهش (بیان ویژگی‌های فردی، اقتصادی و اجتماعی) را مورد مطالعه قرار می‌دهد. برای مقایسه‌ی شاخص‌ها از آزمون t وابسته و در نهایت هم با استفاده از آزمون t یک‌طرفه وضعیت توسعه پایدار شهر اراک مشخص می‌شود. در شهر اراک در بخش مربوط به شاخص‌های توسعه پایدار، شاخص‌های «اجتماعی، امنیت و کالبدی» در وضعیت متوسط رو به بالا قرار دارند؛ و شاخص‌های «مشارکت، احساس تعلق، اقتصادی، زیست‌محیطی و نهادی» در وضعیت متوسط رو به پایین قرار دارند (با توجه به تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از پرسشنامه). در بخش شاخص‌های مرتبط با سرمایه‌ی اجتماعی، شاخص‌های «احساس تعلق و مشارکت» در وضعیت متوسط رو به بالا قرار دارند و شاخص‌های «اعتماد و شبکه روابط اجتماعی» در وضعیت متوسط رو به پایین قرار دارند (با توجه به تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از پرسشنامه).

بحث و نتیجه‌گیری

به‌طور کلی همان‌گونه که اشاره شد، سرمایه اجتماعی یک ظرفیت، جوهر اجتماعی یا هنجاری غیررسمی است که همکاری میان افراد و نهادهای یک جامعه را ارتقاء می‌بخشد. هر شبکه اجتماعی، برای دستیابی به اهداف خود علاوه بر افراد آگاه و باتجربه و امکانات و ابزار مادی، به عواملی مانند اعتماد، مشارکت، تعلق و ... هم نیاز دارد که این عوامل همان ابعاد سرمایه اجتماعی هستند. در جامعه امروزی بدون سرمایه اجتماعی دستیابی به توسعه امکان‌پذیر نخواهد بود، زیرا بدون این سرمایه استفاده از دیگر سرمایه‌ها به‌طور بهینه انجام نخواهد شد. از سوی دیگر تجمع نیازهای عصر حاضر بیش از هر مکان دیگری در شهرها تجلی یافته و شهرها مهم‌ترین کانون‌های تحقق‌پذیری هستند که برای تحقق این مسئله نیاز به تحرک سرمایه اجتماعی در فضای شهرها احساس می‌شود. در این پژوهش، سطح سرمایه اجتماعی و رابطه آن با پایداری شهر اراک بررسی شده است. در این پژوهش، شاخص اجتماعی، اقتصادی، شاخص زیست‌محیطی، شاخص نهادی، شاخص کالبدی به‌عنوان اجزای تشکیل‌دهنده شاخص توسعه پایدار شهر اراک هستند و با استفاده از آزمون t test یک‌طرفه مشخص گردید که در سطح متوسط رو به پایین قرار دارد. زمانی توسعه پایدار مناسبی می‌تواند وجود داشته باشد که حس رضایت شهروندان از ویژگی‌های محیط شهری به‌عنوان مثال ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی، کالبدی و نهادی تأمین شود. همچنین اعتماد، احساس تعلق، مشارکت و شبکه روابط اجتماعی به‌عنوان اجزای تشکیل‌دهنده شاخص سرمایه اجتماعی شهر اراک هستند که با استفاده از آزمون t test یک‌طرفه نیز مشخص گردید که وضعیت سرمایه اجتماعی شهر اراک متوسط رو به پایین است.

پیشنهادات

در ادامه پیشنهاداتی بدین شکل مطرح می‌گردد:

- بسترسازی برای افزایش هنجارگرایی در میان شهروندان در پایداری شهری مؤثر خواهد بود. بنابراین هر اقدامی که زمینه افزایش هنجارهای رسمی مثل قانون‌گرایی و هنجارگرایی غیررسمی مثل یاور بودن را فراهم سازد، به‌صورت غیرمستقیم در پایداری محلات شهری مؤثر خواهد بود. پیشنهاد می‌شود فاکتورهایی که می‌تواند احساس تعلق شهروندان نسبت به محله را افزایش دهد، شناسایی شود تا از طریق بهبود این شاخص، هنجارگرایی نسبت به محله با افزایش همراه باشد.

- شکل‌گیری برنامه‌های مشارکتی میان سازمان‌های شهری و شهروندان، زمینه‌ساز افزایش اعتماد و همبستگی درون‌گروهی خواهد شد. بنابراین استفاده هر چه بیشتر از ظرفیت‌ها و سرمایه‌های پنهان اجتماعی گروه تحقیق، ضمانتی است برای پایداری شهری.
- ایجاد ساختاری برای ارتباط مستقیم شهروندان با سازمان‌های دولتی، مشارکت و نظرخواهی از شهروندان در خصوص برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌های عمرانی و شهری.
- شناسایی ذی‌نفعان مؤثر در اجتماع و محیط محله و برقراری تعامل و تعادل در به کارگیری سرمایه‌های اجتماعی آنها، قطعاً روشی مناسب برای پایداری تمامی ابعاد حیات محلی در شهرها خواهد بود.

منابع

- اکبریان رونیزی، سعیدرضا؛ رضاعلی، منصور و چهارراهی، ذبیح‌اله؛ (۱۳۹۶)، «تحلیل وضعیت سرمایه اجتماعی شهری (مورد مطالعه: شهر استهبان استان فارس)»، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه انسانی، دوره ۱۲، شماره ۲ (پیاپی ۳۹)، ۳۷۵ - ۳۸۹.
- آقاعلیخانی، زینب و برک‌پور، ناصر؛ (۱۳۹۱)، «مقایسه ظرفیت‌های اجتماعی و نهادی توسعه پایدار در شهرهای کرج و قزوین»، فصلنامه مطالعات شهری، دوره ۲، شماره ۴، ۱ - ۱۴.
- پارسامهر، مهربان؛ ترکان، رحمت‌اله (۱۳۹۱)، «بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و مشارکت در فعالیت‌های ورزشی (مطالعه موردی: پرستاران بیمارستان‌های دولتی شهر یزد)»، پژوهش پرستاری، دوره ۷، شماره ۲۶، ۶۹ - ۷۹.
- خوشفر، غلامرضا (۱۳۸۷)، «تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت سیاسی، مطالعه موردی: استان گلستان»، رساله دکترای رشته جامعه‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم اجتماعی. استاد راهنما: محمدحسین پناهی.
- خوش‌فر، غلامرضا؛ بارگاهی، رضا و شهاب کرمی (۱۳۹۳)، «سرمایه اجتماعی و پایداری شهری (مورد مطالعه: شهر گرگان)»، مطالعات شهری، دوره ۲، شماره ۸، ۳۱ - ۴۷.
- خوش‌فر، غلامرضا؛ میرزاخانی، شهربانو (۱۳۹۵)، «بررسی رابطه بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی با سطح توسعه یافتگی (مورد مطالعه: شهرستان‌های استان گلستان در سال‌های ۱۳۸۵ - ۱۳۹۰)»، دو فصلنامه مشارکت و توسعه اجتماعی، دوره ۲، شماره ۳، ۱ - ۲۵.
- مرکز آمار ایران، (۱۳۹۵).
- منفردی، فاطمه (۱۳۹۴)، «نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار شهری (مورد مطالعه: شهر آشنخانه)»، پایان‌نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، به راهنمایی دکتر ملکشاهی، دانشگاه مازندران.